

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.2 № 4

2025

TILSHUNOSLIKDA HIS — TUYG'ULARNI IFODALASHDA NOVERBAL ALOQANING O'RNI

Tursunova Farangiz Dildorbekovna
Qo'qon davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqola inson his-tuyg'ulari va ularni lingvistik qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga bag'ishlangan. Mualliflar tadqiqot maqsadini qaysi verbal va nonverbal lingvistik vositalar ma'ruzachi nutqining ifodaliligini ifoda etishini baholashni qo'yganlar. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi his-tuyg'ularni o'rganish va ifoda etishning fanlararo xususiyatidir. Ta'kidlanishicha, hissiy ifoda sohasidagi tadqiqotlar turli tillar va madaniyatlarda hissiy ifoda etishning etnik-madaniy o'ziga xosligini yanada aniqlash imkoniyatini beradi va zamonaviy tilshunoslikda muhim fanlararo sohani rivojlantirishga hissa qo'shadi. Ta'kidlanishicha, til shaxsning hissiy holatini aks ettirish uchun leksik, grammatik va grafik vositalarning butun arsenaliga ega, bu esa keyingi tadqiqotlar uchun imkoniyat yaratadi.

Kalit so'zlar: hissiy ifoda, verbal, nonverbal, ma'no, yuz ifodalari, yuz harakatlari, tilshunoslik, nonverbal aloqa, semiotika.

РОЛЬ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ВЫРАЖЕНИИ ЧУВСТВ И ЭМОЦИЙ В ЛИНГВИСТИКЕ

Турсунова Фарангиз Дилдорбековна
Кокандский государственный университет, базовый докторант

Аннотация

Статья посвящена механизмам познания человека и их лингвистическому целенаправленному творчеству. В ней авторы утверждают, что основой исследования является вербальный и невербальный язык, который определяется речью говорящего, обеспечивая ее выразительность. Изучение эмоций проявляется в междисциплинарном характере процесса выявления и выражения эмоций. Отмечается, что исследования эмоционального выражения раскрывают этнокультурные особенности различных языков и культур и служат развитию важного междисциплинарного направления в современной лингвистике.

Ключевые слова: эмоциональное выражение, вербальное, невербальное, значение, мимика, лингвистика, невербальная коммуникация, семиотика.

THE ROLE OF NONVERBAL COMMUNICATION IN EXPRESSING FEELINGS AND EMOTIONS IN LINGUISTICS

Tursunova Farangiz Dildorbekovna
Kokand State University, PhD Student (Base Doctoral Program)

Abstract

This article explores the mechanisms of human cognition and their purposeful linguistic creativity. The authors argue that the foundation of this research is verbal and nonverbal language, which is determined by the speaker's speech and ensures its expressiveness. The study of emotions is manifested in the interdisciplinary nature of the process of identifying and expressing emotions. It is noted that research into emotional

expression reveals the ethnocultural characteristics of various languages and cultures and contributes to the development of an important interdisciplinary field in modern linguistics.

Keywords: emotional expression, verbal, nonverbal, meaning, facial expressions, linguistics, nonverbal communication, semiotics.

1987 yilda Berlinda bo'lib o'tgan XIV xalqaro tilshunoslar Kongressining yalpi majlisida birinchi marta F. Daneshning tilning hissiy tomoniga bag'ishlangan ma'ruzasi taqdim etildi. Nutqda kognitiv jarayonlar va hissiyotning yaqin aloqasi ochiq va asosli ravishda ta'kidlangan va tilshunoslik uchun ushbu sohani o'rganish muhimligi ko'rsatilgan. Aynan shu haqiqat ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarni hissiyotlarni ifoda etish va kommunikativ namoyon bo'lish masalalariga faolroq murojaat qilishga undadi. Turli tillar materiallari bo'yicha yuzlab dissertatsiyalar paydo bo'ldi, maqolalar va monografiyalar nashr etildi, bu esa his — tuyg'ular-emotiologiyaning rus tilshunosligi shakllanishining boshlanishi haqida gapirishga imkon berdi [1, b. 272].

1991 yilda Dyusseldorfda nemis olimi V. Busse Anglistentag-da taqdim etilgan 35 ta ma'ruzadan o'n sakkiztasi hissiyot tili, hissiy lug'at, sintaksis va tinish belgilari, metafora xususiyatlari, shuningdek, verbal va noverbal hissiyotlarning madaniyatlararo o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan [2, b.32]. 1980-yillarning boshidan chet ellik tilshunoslar, ular orasida A. Vejbitskaya, V. Volek, J. Aitchison va boshqalar tilning hissiy tarkibiy qismiga katta e'tibor berishadi [3]. Turli ilmiy fanlar vakillarining his-tuyg'ular fenomeniga, shu jumladan til tadqiqotchilariga bo'lgan qiziqishining doimiy o'sishi 1985 yilda Garvard universiteti qoshida his-tuyg'ularni o'rganish bo'yicha xalqaro markaz tashkil etilishiga olib keldi.

San'at, teatr va televidenie, shuningdek, erkin verbal hissiy tajovuz va o'z-o'zini ifoda etishga to'sqinlik qiladigan ko'plab to'siqlarni olib tashladi. Agressiyani ifodalashning lingvistik usullarini tahlil qilib, shuni yodda tutish kerakki, kundalik ongda tajovuz ko'pincha katarsis — tozalovchi hissiy bo'shatish bilan bog'liq holda qabul qilinadi; shunga o'xshash tushuncha Z. Freyd va K. Lorents tajovuzining gidravlik modelida aks etadi (boshqa modellar uchun yuqoriga qarang). Turli madaniyatlarda his-tuyg'ularni ifoda etishning axloqiy me'yorlari haqida gapirganda, Edmonson haqli ravishda ta'kidlaganidek, ular ularni ifodalash usullarini emas, balki bunday vositalarga ruxsat berish shartlarini tartibga soladi [4, b. 64]. Shunday qilib, hissiyotlarning diskursivligi mavzusi, aslida, ushbu atama bilan belgilanmagan bo'lsa ham, ilmiy muomalaga birinchi marta kiritiladi.

Muhokama

Olimlar his — tuyg'ularni ifodalashning kamida ikkita semiotik tizimi mavjudligini tushunishadi-noverbal (tana tili) va verbal (og'zaki nutq) va ular o'rtasidagi munosabatlar yanada chuqur o'rganishni talab qiladi. Noverbal til madaniyat tilining boshqa tillar kabi teng huquqli qismidir. Shuning uchun, kommunikativ harakatlardagi noverbal semiotik tizimlar har doim tabiiy verbal til bilan chambarchas bog'liq. Boshqa madaniyat vakili bo'lgan kommunikatsion shaxs uchun yangi sotsiomadaniy dunyoga kirishda yangi madaniyatning barcha tillarini o'zlashtirish juda muhimdir. Noverbal muloqotni o'rganish umuman madaniy nazariya va xususan, umumiy kommunikatsiya nazariyasi uchun juda dolzarbdir. Buning sababi, noverbal muloqot masalalari turli millat vakillarining nutq faoliyati uchun, ayniqsa, o'zaro ta'sirning barcha darajalarida global integrativ jarayonlar sodir bo'layotgan zamonaviy dunyoda birinchi darajali ahamiyatga ega.

Noverbal muloqot vositalari og'zaki muloqot qiyin bo'lganda ko'proq qo'llaniladi. Ushbu jarayonlarni o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, har bir xalq, har bir millat o'zining noverbal muloqot vositalarining o'ziga xos, juda xilma-xil arsenaliga ega. Umuman olganda, birlamchi, noverbal tizim ishonchliligi, tezligi, to'g'riligi, samimiylilik darajasi va his-tuyg'ularni ifoda etish kuchi, shuningdek ularni adresat tomonidan talqin qilishning aniqlik darajasi bo'yicha ikkinchi darajali, ya'ni nutqdan ustun ekanligi allaqachon

aniqlangan. Inson tajribasining ko'p qirralarini so'zlar bilan ifodalash deyarli mumkin emas: til haqiqatdan ham yetarli emasdir. Emotivlikni ifodalashning noverbal vositalari adabiy asarlardagi qahramonlarning fiziologik reaksiyalari bilan qo'zg'atilgan xulq-atvor belgilarini o'z ichiga oladi - rangparlik, qizarish, terlash, qo'rquvdan titrash va boshqalar. Qo'rquv insonning dominant his-tuyg'ularidan biri bo'lib, ko'pincha matnda noverbal tarzda ifodalanadi. Qo'rquvni boshdan kechirganda, odam ko'pincha ixtiyoriy nazoratni yo'qotadi va o'zining hissiy tajribalarini noverbal tarzda zo'ravonlik bilan ifodalaydi. "Qo'rquv" his-tuyg'usining noverbal aloqasi psixologiya va tilshunoslikni hissiyot orqali bog'laydi. Shunday qilib, qo'rquv hissi turli xil alomatlar intensivligiga va turli shakllarga ega.

Qo'rquvning eng aniq ko'rsatkichlari yuz ifodalari, ovoz balandligining o'zgarishi, ko'z yoshlar, karaxtlik holati va muvofiqlashtirish va nutqning buzilishidir. Qo'rquvning barcha bu ko'rinishlari his-tuyg'ularni noverbal tarzda tasvirlashga yordam beradigan leksik birliklarga mos keladi. Har bir homo sentiens o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga urinayotganda bir necha bor "so'z qiyinchiligiga" duch kelgan: boshdan kechirgan tuyg'u va uning til shakli o'rtasidagi muvofiqlik darajasi har doim idealdan uzoqdir. Tuyg'ular hech qachon to'liq sof va tabaqalashtirilgan shaklda namoyon bo'lmaydi, shuning uchun ularning verbal identifikatsiyasi muqarrar ravishda subyektivdir.

Noverbal til ko'pincha ingliz tilida hissiy holatlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Insonning vizual xatti-harakati juda informatsiondir. Noverbal komponentlar nafaqat verbal harakatlarni to'ldiradi, balki nutqdan oldin ham sodir bo'ladi va shu bilan fikr-tuyg'ularning shakllanishiga yordam beradi. Badiiy adabiyotda muallif qahramonlarning holatlari, harakatlari, yuz ifodalari va imo-ishoralarini tasvirlash orqali noverbal vositalarga murojaat qiladi, toki o'quvchi ularning kayfiyatini sezishi va tushunishi mumkin bo'lsin. Bundan tashqari, xuddi shu tuyg'u turli xil lingvistik shaxslar tomonidan turli xil yo'llar bilan ifodalanishi mumkin-turli xil omillarga, shu jumladan kommunikativ vaziyatning o'ziga xos xususiyatlariga qarab. Xellerning aniq so'zlariga ko'ra, his-tuyg'ular har doim kognitiv va vaziyatga ega [5, b. 182], shuning uchun ularni ifodalash uchun til vositalarini tanlash ham vaziyat bilan belgilanadi, ya'ni diskursivdir.

Barcha tilshunoslar semantik universallikni ta'kidlashadi: barcha tillarning hissiy leksikonida baholash belgisi turiga asoslangan dixotomiya mavjud. Agar baholash belgisi turini mezon sifatida ishlatib, hissiy lug'atni taqqoslasak, barcha tillarda aniq tasavvur paydo bo'ladi: salbiy baholash semantikasiga ega emotivlar turli tillar lug'atlarida ijobiy semantikaga ega emotivlarga qaraganda ko'proq, ammo ular muloqotda ancha kam qo'llaniladi. Bu bizga turli xalqlar va madaniyatlarning hissiy tizimlari o'xshash degan xulosaga kelishga imkon beradi, chunki negativlik ularning leksikonlarida keng tarqalgan bo'lsa-da, foydalanish va sintagmatik kombinatsiyada pozitivlikdan pastroq, bu esa insoniyatning pozitivlikka bo'lgan psixologik istagi bilan izohlanadi. Turli tilshunoslik madaniyatlaridagi yana bir o'xshashlik shundaki, ijobiy his-tuyg'ular barcha xalqlar tomonidan har doim aniq, farqli va xilma-xil bo'lgan salbiy his-tuyg'ularga qaraganda bir xil va tarqoqroq ifodalanadi [6, b. 83]. Kognitiv fan, bilim tuzilishi, uning shakllanishi, moddiylashishi va uzatilishi haqidagi fan sifatida, emotiologiya - hissiyotlarning verbalizatsiyasi, ifodalanishi va muloqoti haqidagi fan bilan chambarchas bog'liq. Bu barcha kognitiv (fikrlash) jarayonlari hissiyotlar bilan bog'liqligi bilan izohlanadi: "...kognitiv hissiyotlarni uyg'otadi, chunki u emotiogen, hissiyotlar esa kognitiv jarayonlarning barcha darajalariga aralashgani uchun bilishga ta'sir qiladi".

Emotiologiya (hissiyotlar tilshunosligi) kognitiv fanning his-tuyg'ular haqidagi ma'lumotlaridan foydalanadi va o'zining lingvistik hissiyotlar kontseptsiyasini ishlab chiqishga urinadi. Uning yaqin vaqtgacha hissiyot nazariyalari va tushunchalari nomenklaturasida yo'qligi (yuqoriga qarang) osongina tushuntiriladi: tilshunoslik hissiyotlarni o'z predmeti sifatida oxirgi bo'lib tan olgan. Insonlar bilan muloqotda hissiyotlarning ahamiyatini birinchi bo'lib tan olgan filologlar orasida adabiyotshunoslar ham bor edi.

Xulosa

Emotivizm nazariyasi ratsional va hissiyni keskin farqladi. Masalan, aqlning hissiyot ustidan mutlaq ustunligi uning vakillaridan biri T. S. Eliot tomonidan quyidagi so'zlar bilan ifodalangan: "She'riyat o'z yaratuvchisining his-tuyg'ularini ifoda etmasligi, shuningdek, ularni tinglovchi yoki o'quvchida uyg'otmasligi kerak: ... She'riyat "hissiyotdan qochish, shaxsiyatning ifodasi emas, balki shaxsiyatdan qochishdir". T. S. Eliot his-tuyg'ularni ifoda etishning yagona yo'li ular uchun ob'ektiv korrelyatsiyani, ya'ni ma'lum bir hissiyotning formulasiga aylanadigan narsalar, vaziyatlar yoki voqealar zanjirini topish deb hisoblagan [7].

Muayyan til hamjamiyatidagi barcha shaxslarga nisbatan qaysi his-tuyg'u va uning qaysi nuansi qaysi obyekt bilan bog'liqligini obyektiv ravishda aniqlash deyarli imkonsizdir. Bu korrelyatsiya aks ettirish obyekti va his-tuyg'u o'rtasidagi ko'plab oraliq prizmalar orqali sinadi: ma'lum bir shaxsning psixikasi, ularning milliy-madaniy o'ziga xosligi, o'ziga xos vaziyat, taklif va kayfiyat.

Bu turli xil shaxslarda va bir xil shaxsda turli vaziyatlarda bir xil hissiy stimulg'a bo'lgan reaksiyalardagi farqlarni tushuntiradi. Ham mahalliy, ham xorijiy hissiyotlar tilshunosligi bo'yicha keng adabiyotlarni o'rganish emotiologlar tomonidan zamonaviy tadqiqotlar markazida turgan quyidagi asosiy masalalar ro'yxatini ochib berdi: emotiv belgilar tipologiyasi; Dunyoning lingvistik manzarasini (DLQ) shakllantirishga hissiy ong uslubining ta'siri, hissiy DLQ tushunchasi; hissiyotlar aloqasi; turli tillarning hissiy leksikonlarining o'zaro bog'liqligi; hissiy ifodaning milliy va madaniy o'ziga xosligi; tilning hissiyligi va uning belgilari mezonlari; hissiyotlarning tilshunosligi va paralingvistikasi o'rtasidagi bog'liqlik ikki semiotik tizim sifatida; ularning somatikasi; hissiy emansipatsiyaning lingvistik jarayonlarga ta'siri; matnning hissiy/hissiy ranglanishi/tonalligi/modalligi; tilning hissiy semantik makonini; lingvistik shaxsning hissiy semantik makonini; hissiylik leksikografiyasini; o'z va boshqalarning hozirgi va o'tmish/kelajak (kutilish) hissiyotlarini tasvirlash va ifodalash pragmatikasini;

Tuyg'ular lingvistikasi masalalari P.M.Simonovning hissiyotlar haqidagi axborot nazariyasiga mos keladi, unga ko'ra noaniqlik va voqea va uning oqibatlari haqida tegishli ma'lumotlarning yo'qligi har doim odamda qo'rquv, xavotir yoki hatto dahshatni keltirib chiqaradi [8, b. 316]. Kutilgan ma'lumotni olish, hatto salbiy bo'lsa ham, bu his-tuyg'ularning intensivligini pasaytiradi, bu esa insonning verbal xatti-harakatlarida aks etadi va shuning uchun biz nazariya va hissiyotlar semiotikasi o'rtasidagi o'zaro ta'sir haqida gapirishimiz mumkin. Aynan kinetik va somatik hissiyotlarning semiotikasi muloqot qiluvchilarga, masalan, qo'rquv yoki quvonchni "bir-birining yuzidan" bir xil o'qish, shuningdek, hissiyotlarning verbal belgilarini (affektiv va konnotativ) aniq semantika qilish imkonini beradi. Har bir hissiyotning o'ziga xos tana semiotikasi mavjud. Bu alomatlar odatiy (va shuning uchun semiotik) va hamma tomonidan teng tushuniladi, hatto ular individual bo'lsa ham. Bu hissiyotning lingvistik ifodasi uni tushunish uchun aniq va tashqi tomondan ochiq qiladi. Ifodalangan hissiyot haqida aniq xulosa faqat ma'lum bir vaziyatda chiqarilishi mumkin. Shuning uchun, barcha his-tuyg'ular diskursiv ekanligi haqida bahslashish mumkin va shu nuqtai nazardan biz diskursiv hissiy fikrlash haqida gapirishimiz mumkin. Verballar + noverballar + vaziyat ifodalangan his-tuyg'uni kuzatuvchi va so'zlovchi uchun tushunarli qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Danes F. Cognition and emotion in discourse interaction: A preliminary survey of the field //Preprints of the Plenary Session papers/XIVth International Congress of Linguistics. Berlin. – 1987. – C. 272-291.
2. Busse W. G. Anglistentag 1991 Düsseldorf: Proceedings //(No Title). – 2010.

3. Wierzbicka A. Emotion and facial expression: A semantic perspective //Culture & Psychology. – 2008. – Т. 1. – №. 2. – С. 227-258., Volek B. Emotive Signs in Language and Semantic Functioning of Derived Nouns in Russian. Amsterdam.
4. Diller H.J. Emotions and the Linguistics of English // Proceed-tags... Tübungen: Niemeier, 2016.
5. Heller A. A Theory of Emotions. – 2000.
6. Nöth W. Symmetries and asymmetries between positive and negative emotion words. – na, 1992.
7. Eliot T. S. The Poems of TS Eliot, Volume I: Collected and Uncollected Poems. – Macmillan+ ORM, 2024. – Т. 1.
8. Симонов П. В. Функциональная асимметрия эмоций //Функциональная межполушарная асимметрия: хрестоматия.-М.: Научный мир. – 2004. – С. 316-321.